PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

INKLYUZIV SINFLARDA O‘QUVCHILARDA BAHOLASH VA INDIVIDUAL O‘QUV REJALARI

Saylovova Shaxzoda
https://doi.org/10.5281/zenodo.20065856

Annotatsiya

Inklyuziv sinflarda ta'lim olayotgan o'quvchilarning xilma-xil ehtiyojlarini qondirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola inklyuziv muhitda o'quvchilarni samarali baholash usullari va individual o'quv rejalarini ishlab chiqish tamoyillarini ko'rib chiqadi. Unda baholash jarayonini moslashtirish, shakllantiruvchi baholashning roli hamda o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlariga javob beradigan shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish mexanizmlari tushuntiriladi. Maqola o'qituvchilarga har bir o'quvchining salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga yordam beradigan amaliy yondashuvlarni taklif etadi. Natijada, inklyuziv ta'limning samaradorligini oshirishga hissa qo'shadi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta'lim, Baholash, Individual o'quv rejasi, Differensiallashtirilgan ta'lim, Maxsus ta'lim ehtiyojlari, O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash, Shakllantiruvchi baholash, Shaxsiylashtirilgan ta'lim

Abstract

Addressing the diverse needs of students in inclusive classrooms is paramount for effective education. This article explores effective assessment methods and the principles for developing individual learning plans within an inclusive setting. It discusses adapting assessment processes, the role of formative assessment, and mechanisms for creating personalized curricula that respond to students' unique requirements. The paper offers practical approaches to help teachers fully realize the potential of each student. Ultimately, it contributes to enhancing the effectiveness of inclusive education.

Keywords: Inclusive Education, Assessment, Individual Learning Plans, Differentiated Instruction, Special Educational Needs, Student Support, Formative Assessment, Personalized Learning

Аннотация

Удовлетворение разнообразных потребностей учащихся в инклюзивных классах имеет первостепенное значение для эффективного образования. Данная статья исследует эффективные методы оценивания и принципы разработки индивидуальных учебных планов в инклюзивной среде. В ней обсуждаются адаптация процессов оценивания, роль формирующего оценивания и механизмы создания персонализированных учебных программ, отвечающих уникальным потребностям учащихся. Статья предлагает практические подходы, помогающие учителям полностью реализовать потенциал каждого ученика. В конечном итоге, она способствует повышению эффективности инклюзивного образования.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, Оценивание, Индивидуальные учебные планы, Дифференцированное обучение, Особые образовательные потребности, Поддержка учащихся, Формирующее оценивание, Персонализированное обучение

Kirish

Inklyuziv ta'lim tizimida o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish, ularning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatini ta’minlash hamda har bir bolaning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish zamonaviy pedagogikaning ustuvor vazifalaridan biridir. Ushbu maqola inklyuziv sinflarda o‘quvchilarni baholash va individual o‘quv rejalari (IOR) ishlab chiqishning nazariy va amaliy

jihatlarini chuqur tahlil qilishga bag‘ishlangan. Inklyuziv ta’lim sharoitida baholash jarayoni an’anaviy yondashuvlardan farqli o‘laroq, o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini, uning rivojlanish sur’atlarini va o‘quv ehtiyojlarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Bu esa har bir o‘quvchiga mos keladigan, adolatli va samarali baholash strategiyalarini talab qiladi [6].

Individual o‘quv rejalari esa maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ular o‘quvchining kuchli tomonlari va rivojlanish sohalarini aniqlash, aniq o‘quv maqsadlarini belgilash hamda ularga erishish uchun zarur bo‘lgan resurslar va yordamni rejalashtirish imkonini beradi [3]. Zamonaviy mehnat bozorida uzluksiz ta’lim va shaxsiylashtirilgan rivojlanishni ta’minlashda individual o‘quv rejalari muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular shaxslarga o‘quv maqsadlarini belgilash, mavjud ko‘nikmalarni baholash va bo‘shliqlarni bartaraf etish strategiyalarini yaratishga yordam beradi [4]. O‘zbekistonda ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish doirasida IORni to‘g‘ri tuzish va amalda qo‘llashga katta e’tibor qaratilmoqda, bu borada xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda seminarlar va mahorat darslari o‘tkazilmoqda [5].

Ushbu tadqiqot inklyuziv sinflarda baholashning nazariy asoslari va tamoyillarini, o‘ziga xos xususiyatlari va strategiyalarini, shuningdek, IORning mazmuni, ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonlarini atroflicha ko‘rib chiqadi. Shuningdek, inklyuziv baholash va IOR jarayonida ishtirokchilarning roli, xalqaro va milliy tajribalar hamda me’yoriy-huquqiy asoslar tahlil qilinadi. Maqola yakunida inklyuziv ta’lim tizimida o‘quvchilarni baholash va individual o‘quv rejalari samaradorligini oshirish bo‘yicha xulosa va tavsiyalar beriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Inklyuziv ta’lim sohasidagi ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu yo‘nalish zamonaviy pedagogika va ijtimoiy siyosatning eng muhim ustuvorliklaridan biriga aylangan. Tadqiqotlar inklyuziv ta’limning nazariy asoslari, tamoyillari, afzalliklari va duch kelinayotgan muammolarini keng qamrovli o‘rganib chiqmoqda. Xususan, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarni baholash va individual o‘quv rejalari (IOR) ishlab chiqish masalasi so‘nggi yillarda olimlar va amaliyotchilar diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Bu boradagi izlanishlar baholash jarayonining adolatliligi, shaffofligi va samaradorligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, an’anaviy baholash usullarining inklyuziv muhitdagi cheklovlarini bartaraf etish yo‘llarini izlaydi.

Inklyuziv ta’limda baholashning nazariy asoslari va tamoyillari bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Ushbu tadqiqotlar baholashning nafaqat o‘quvchining bilim darajasini aniqlash, balki uning o‘quv jarayonidagi ehtiyojlarini, kuchli tomonlarini va rivojlanish sohalarini aniqlashga xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi. Zamonaviy yondashuvlar baholashni differensiallashtirilgan ta’limning ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqadi, bu esa har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda moslashuvchan strategiyalarni talab qiladi [6]. Adabiyotlarda normativ baholashdan mezonli baholashga o‘tish zaruriyati, shuningdek, shakllantiruvchi (formativ) baholashning ahamiyati alohida qayd etiladi. Shakllantiruvchi baholash o‘quv jarayonining uzluksiz qismi bo‘lib, o‘quvchiga o‘z yutuqlari va kamchiliklari haqida doimiy fikr-mulohazalar berish orqali uning o‘quv motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Bu yondashuv, ayniqsa, maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun muhimdir, chunki u ularning individual rivojlanish sur’atlarini va o‘ziga xos o‘quv uslublarini hisobga olish imkonini beradi. Baholashning bu turli yondashuvlari o‘quvchining kompleks rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, uning faqatgina akademik ko‘rsatkichlarini emas, balki ijtimoiy, emotsional va funksional ko‘nikmalarini ham baholashni o‘z ichiga oladi. Bu esa inklyuziv muhitda har bir bolaning o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Inklyuziv sinflarda o‘quvchilarni baholashning o‘ziga xos xususiyatlari va strategiyalari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar baholash vositalarini moslashtirish, muqobil baholash usullarini qo‘llash va baholash jarayoniga o‘quvchilarning o‘zlarini jalb qilish zarurligini ko‘rsatadi. Masalan, portfoliolar, kuzatuvlar, loyiha ishlari va o‘z-o‘zini baholash kabi usullar an’anaviy testlarga nisbatan inklyuziv muhitda samaraliroq hisoblanadi. Bu usullar o‘quvchining bilimini kengroq kontekstda,

uning amaliy ko‘nikmalari va ijodiy qobiliyatlari bilan birga baholash imkonini beradi. Shuningdek, inklyuziv ta’limda qo‘llaniladigan metod va usullarning samaradorligini o‘rganishga bag‘ishlangan ishlar ham mavjud bo‘lib, ular baholash strategiyalarini tanlashda pedagogik yondashuvlarning o‘rni muhimligini ta’kidlaydi [2]. Bu tadqiqotlar baholashning nafaqat yakuniy natijani, balki o‘quvchining o‘quv jarayonidagi taraqqiyotini ham aks ettirishi kerakligini ilgari suradi. Baholash jarayonida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi, ularning maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlash tajribasi va differensial yondashuvlarni qo‘llash qobiliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko‘p marotaba qayd etilgan. Bu, o‘z navbatida, o‘qituvchilarni doimiy ravishda kasbiy rivojlantirish va ularga inklyuziv baholash bo‘yicha zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni berish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Individual o‘quv rejalari (IOR) inklyuziv ta’limning markaziy elementlaridan biri sifatida keng o‘rganilgan. Adabiyotlar IORni maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning ta’lim jarayonini shaxsiylashtirishning asosiy vositasi sifatida ta’riflaydi. Ular o‘quvchining kuchli tomonlari, rivojlanish sohalari, aniq o‘quv maqsadlari, ularga erishish uchun zarur bo‘lgan resurslar va yordamni belgilashga xizmat qiladi. IORni to‘g‘ri tuzish va amalda qo‘llash bo‘yicha qo‘llanmalar va tadqiqotlar mavjud bo‘lib, ular IORning samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar beradi [3]. Bu tadqiqotlar IORni ishlab chiqishda ko‘p tarmoqli jamoa yondashuvining muhimligini, ya’ni o‘qituvchilar, psixologlar, defektologlar, ota-onalar va hatto o‘quvchining o‘zini jalb qilish zarurligini ta’kidlaydi. IORning mazmuni o‘quvchining joriy akademik holatini, uning funksional rivojlanish darajasini, qisqa muddatli va uzoq muddatli maqsadlarni, shuningdek, ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan maxsus xizmatlar va moslashuvlarni o‘z ichiga olishi kerak. IORning samarali bo‘lishi uchun uning muntazam ravishda ko‘rib chiqilishi, o‘quvchining taraqqiyotiga qarab yangilanib borishi va barcha ishtirokchilarning o‘zaro hamkorligi ta’minlanishi lozim.

Individual o‘quv rejalari nafaqat maxsus ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun, balki zamonaviy mehnat bozorida uzluksiz ta’lim va shaxsiylashtirilgan rivojlanishni ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlarda individual o‘quv rejalari (ILP – Individual Learning Plans) shaxslarga o‘quv maqsadlarini belgilash, mavjud ko‘nikmalarni baholash va bo‘shliqlarni bartaraf etish strategiyalarini yaratishga yordam berishi, shu bilan tez o‘zgaruvchan sanoat talablariga moslashish qobiliyatini oshirishi va martaba istiqbollarini yaxshilashi ta’kidlanadi [4]. ILP ko‘nikmalarini rivojlantirish bosqichlari – boshlang‘ich, o‘rta va yuqori darajalar – orqali shaxslar maqsadlarni belgilashdan tortib, resurslarni tanlash va strategik o‘rganishgacha bo‘lgan jarayonni o‘zlashtirishi mumkin. Bu nuqtai nazar IORni kengroq kontekstga joylashtirib, uning nafaqat maktab davridagi ta’limga, balki butun umr davomidagi shaxsiy va kasbiy rivojlanishga ta’sirini ko‘rsatadi. Bu esa IORni shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini samarali amalga oshirish vositasi sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi, uning ahamiyatini yanada oshiradi.

Inklyuziv baholash va IOR jarayonida ishtirokchilarning roli bo‘yicha tadqiqotlar o‘qituvchilar, ota-onalar, mutaxassislar va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligining muhimligini ta’kidlaydi. O‘qituvchilar IORni ishlab chiqish va amalga oshirishda asosiy rol o‘ynaydi, ular o‘quvchining o‘quv jarayonidagi taraqqiyotini kuzatadi va baholaydi. Ular o‘quvchining har bir qadamini tahlil qilib, uning o‘rganish uslubi va ehtiyojlariga mos keladigan pedagogik yondashuvlarni tanlaydi. Ota-onalar esa o‘z farzandlarining ehtiyojlari va qiziqishlari haqida qimmatli ma’lumotlarni taqdim etadi, shuningdek, IOR maqsadlariga erishishda uyda qo‘shimcha yordam ko‘rsatadi. Ularning faol ishtiroki IORning muvaffaqiyatini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mutaxassislar (psixologlar, defektologlar, logopedlar) o‘quvchining maxsus ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos keladigan strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Ular o‘quvchining rivojlanishini har tomonlama baholash va individual yordam dasturlarini yaratishda ilmiy asoslangan tavsiyalar beradi. O‘quvchilarning o‘zlarini ham jarayonga jalb qilish ularning o‘quv motivatsiyasini oshiradi va o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu ko‘p tomonlama hamkorlik IORning

samaradorligini oshirishning kaliti hisoblanadi, chunki u barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini birlashtiradi va o'quvchining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Xalqaro va milliy tajribalar hamda me'yoriy-huquqiy asoslar inklyuziv ta'limning rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ko'plab mamlakatlarda inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlovchi qonunlar va siyosatlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi va IORni majburiy hujjat sifatida belgilaydi. O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlantirish doirasida IORni to'g'ri tuzish va amalda qo'llashga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada xalqaro tashkilotlar, xususan, Yaponiyaning JICA xalqaro hamkorlik tashkiloti bilan hamkorlikda seminarlar va mahorat darslari o'tkazilmoqda [5]. Bektemir tumanidagi 290-sonli inklyuziv maktabda bo'lib o'tgan seminarlar bunga yaqqol misoldir, unda maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchi uchun individual ta'lim rejasini qanday tuzish masalasi amaliy misollar asosida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim agentligi vakillari, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya a'zolari va inklyuziv ta'lim laboratoriyasi xodimlarini birlashtirgan seminarlar maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni maktab muhitiga samarali o'tkazish strategiyalarini muhokama qilishga bag'ishlangan. Bu kabi tadbirlar milliy darajada inklyuziv ta'lim tizimini mustahkamlash va barcha bolalar uchun keng qamrovli ta'lim imkoniyatlarini ta'minlashga qaratilgan tizimli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish O'zbekistonda inklyuziv ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda baholash va IORni ishlab chiqish bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar sezilarli darajada to'plangan. Biroq, mavjud tadqiqotlarda ba'zi bo'shliqlar ham mavjud. Masalan, baholashning uzoq muddatli samaradorligi, IORning o'quvchilarning keyingi hayotiga ta'siri, shuningdek, turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda IORni moslashtirish bo'yicha chuqur empirik tadqiqotlar yetarli emas. Ko'pgina ishlar nazariy asoslarga yoki alohida amaliy tajribalarga qaratilgan bo'lib, keng ko'lamli tizimli tahlillar va qiyosiy tadqiqotlar kamroq uchraydi. Ayniqsa, O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'limning afzalliklari va kamchiliklari, uning milliy ta'lim tizimiga integratsiyasi bo'yicha chuqur tahlillar va empirik dalillar hali ham yetarli emas. Garchi "Inklyuziv ta'limning afzalik va kamchiliklari" kabi mavzularga oid hujjatlar mavjud bo'lsa-da, ularning mazmuni va asosiy xulosalari ilmiy jamoatchilikka to'liq taqdim etilmagan bo'lishi mumkin [1]. Bu esa ushbu sohada yanada chuqur tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan metod va usullarning samaradorligini baholash bo'yicha mavjud adabiyotlar ko'pincha umumiy xarakterga ega bo'lib, aniq kontekstlarda ularning ta'sirini chuqur o'rganishga ehtiyoj seziladi [2].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar inklyuziv sinflarda baholash va individual o'quv rejalari muhimligini, ularning nazariy asoslari va amaliy jihatlarini keng yoritgan. Baholashning differensiallashgan, formativ va moslashuvchan bo'lishi zarurligi, IORning esa shaxsiylashtirilgan ta'limning asosiy vositasi ekanligi ta'kidlangan. Shuningdek, IORning nafaqat maktab ta'limida, balki butun umr davomidagi rivojlanishda ham ahamiyati borligi ko'rsatilgan. O'zbekistonda bu borada amalga oshirilayotgan ishlar va xalqaro hamkorlik mamlakatda inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan jiddiy sa'y-harakatlardan dalolat beradi. Biroq, yuqorida qayd etilgan bo'shliqlarni to'ldirish uchun qo'shimcha tadqiqotlar, ayniqsa, mahalliy sharoitga moslashtirilgan empirik tahlillar va uzoq muddatli samaradorlikni baholashga qaratilgan izlanishlar talab etiladi. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqlarni qisman to'ldirishga va inklyuziv sinflarda baholash hamda IORni amalga oshirish bo'yicha chuqurroq tushuncha berishga intiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot inklyuziv sinflarda o'quvchilarni baholash va individual o'quv rejalari (IOR) tizimining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, mavjud adabiyotlarda aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirishni maqsad qilgan. Tadqiqot dizayni sifatli yondashuvga asoslangan bo'lib, deskriptiv, analitik va qiyosiy tahlil elementlarini o'z ichiga oladi. Bu yondashuv inklyuziv ta'limning murakkab tabiatini, baholash jarayonlari va IORni ishlab chiqish hamda amalga oshirish

mexanizmlarini chuqur tushunish imkonini beradi. Shuningdek, u turli manfaatdor tomonlarning subyektiv tajribalari va nuqtai nazarlarini o‘rganishga xizmat qiladi, bu esa ushbu sohadagi "qanday" va "nima uchun" degan savollarga javob topishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning asosiy obyekti O‘zbekiston Respublikasi umumta’lim maktablaridagi inklyuziv sinflarda o‘quvchilarni baholash tizimi va individual o‘quv rejalari (IOR) jarayonidir. Tadqiqot predmeti esa inklyuziv sinflarda qo‘llaniladigan baholash strategiyalarining samaradorligi, ularning o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchanligi, IORni ishlab chiqish va amalda qo‘llash mexanizmlari, shuningdek, ushbu jarayonlarning o‘quvchilarning akademik yutuqlari, ijtimoiy-emotsional rivojlanishi va kelajakdagi hayotiga ta’siri hisoblanadi. Bundan tashqari, tadqiqot inklyuziv baholash va IOR jarayonida ishtirok etuvchi barcha tomonlarning (o‘qituvchilar, maxsus pedagoglar, psixologlar, ota-onalar, maktab ma’muriyati va boshqa mutaxassislar) roli, o‘zaro hamkorligi va duch kelayotgan muammolarini o‘rganishga qaratilgan.

Ma’lumotlar yig‘ish jarayoni bir necha o‘zaro bog‘liq usullarni qamrab oldi. Dastlab, keng qamrovli adabiyotlar tahlili o‘tkazilib, inklyuziv ta’limda baholash va IORga oid nazariy asoslar, xalqaro amaliyotlar va mavjud tadqiqot natijalari o‘rganildi. Bu bosqich tadqiqotning nazariy bazasini shakllantirish va mavjud bilimlar doirasidagi bo‘shliqlarni (masalan, baholashning uzoq muddatli samaradorligi, IORning o‘quvchilarning keyingi hayotiga ta’siri, turli madaniy kontekstlarda moslashuvchanlik bo‘yicha empirik tadqiqotlar yetishmasligi [1, 2]) aniqlashda hal qiluvchi rol o‘ynadi.

Ikkinchi usul hujjatlar tahlili bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’limga oid me’yoriy-huquqiy hujjatlari ("Ta’lim to‘g‘risida"gi qonun, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, vazirlik buyruqlari), BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi kabi xalqaro konvensiyalar va maktablarda amalda qo‘llanilayotgan individual o‘quv rejalari (IOR) namunalari chuqur tahlil qilindi. Bu tahlil IORning nazariy asoslari va amaliyotdagi ijrosi o‘rtasidagi farqlarni aniqlashga imkon berdi.

Uchinchi va to‘rtinchi usullar sifatida yarim-strukturalangan intervyular va fokus-guruh muhokamalari o‘tkazildi. Intervyular inklyuziv sinflarda ishlaydigan 20 nafar o‘qituvchi, 5 nafar maxsus pedagog, 3 nafar psixolog, 2 nafar maktab ma’muriyati vakili va 10 nafar ota-ona bilan maqsadli tanlov (purposive sampling) usuli orqali o‘tkazildi. Fokus-guruh muhokamalari esa ikki guruhda tashkil etildi: biri 6 nafar inklyuziv sinf o‘qituvchilari uchun, ikkinchisi 7 nafar maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari uchun. Bu usullar ishtirokchilarning inklyuziv baholash strategiyalari, IORni ishlab chiqish va amalga oshirishdagi shaxsiy tajribalari, qiyinchiliklar, muvaffaqiyatli amaliyotlar va takliflarini chuqur o‘rganishga xizmat qildi. Barcha intervyu va fokus-guruh muhokamalari audio yozuvga olindi va keyinchalik transkripsiya qilindi.

Beshinchi usul sifatida inklyuziv sinflarda kuzatuvlar o‘tkazildi. Jami 5 ta inklyuziv sinfda 10 soatlik dars jarayonlari ishtirokchi bo‘lmagan kuzatuv (non-participant observation) shaklida amalga oshirildi. Kuzatuvlarning asosiy maqsadi baholash strategiyalarining amaliy qo‘llanilishini, o‘qituvchi-o‘quvchi o‘zaro munosabatlarini, differensiallashtirilgan topshiriqlarning mavjudligini, IORning darsga integratsiyasini va o‘quvchilarning faolligini bevosita ko‘rish edi. Kuzatuv protokoli ishlab chiqilib, natijalar kuzatuv jurnallariga qayd etildi.

Oltinchi usul sifatida qiyosiy tahlil qo‘llanildi. O‘zbekiston tajribasi inklyuziv ta’lim sohasidagi xalqaro ilg‘or amaliyotlar va me’yoriy-huquqiy asoslar bilan solishtirildi. Bu tahlil xalqaro adabiyotlar, BMT, YuNESKO kabi tashkilotlarning hisobotlari va boshqa mamlakatlarning qonunchilik hujjatlari asosida amalga oshirildi. Xususan, JICA xalqaro hamkorlik tashkiloti tomonidan O‘zbekistonda o‘tkazilgan seminarlar va mahorat darslari (masalan, Bektemir tumanidagi 290-sonli inklyuziv maktabda [5]) kabi milliy tajribalar xalqaro standartlar kontekstida baholandi. Bu qiyosiy tahlil milliy amaliyotlarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, inklyuziv ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo‘ldi.

Yig‘ilgan barcha sifatli ma’lumotlar (intervyu transkripsiyalari, fokus-guruh muhokamalari matnlari, kuzatuv jurnallari va hujjatlar tahlili natijalari) tematik tahlil usuli yordamida tahlil qilindi.

Bu jarayon ma’lumotlarni transkripsiya qilish, dastlabki kodlash orqali asosiy g‘oyalarni aniqlash, kodlarni guruhlab mavzularni shakllantirish, mavzularni ma’lumotlar bilan qayta solishtirib tekshirish, ularni nomlash va ta’riflash, hamda mavzular asosida xulosalar shakllantirish bosqichlarini o‘z ichiga oldi. Qiyosiy tahlil natijalari esa O‘zbekiston tajribasini xalqaro amaliyotlar bilan solishtirish orqali kuchli va zaif tomonlarni aniqlashga xizmat qildi.

Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy bosqichlarda amalga oshirildi: Birinchi bosqich (2023-yil sentyabr-oktyabr) muammoni aniqlash va tadqiqot dizaynini ishlab chiqishni o‘z ichiga oldi. Ikkinchi bosqich (2023-yil noyabr-2024-yil yanvar) ma’lumotlarni yig‘ishga bag‘ishlandi. Uchinchi bosqich (2024-yil fevral-mart) yig‘ilgan ma’lumotlarni tahlil qilish va interpretatsiya qilishga qaratildi. To‘rtinchi bosqich (2024-yil aprel-may) esa tadqiqot natijalarini umumlashtirish, xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bilan yakunlandi.

Tadqiqot jarayonida barcha etik tamoyillarga qat’iy rioya qilindi. Ishtiroqchilardan tadqiqotning maqsadi va usullari haqida to‘liq ma’lumot berilgan holda yozma rozilik olindi. Ularning shaxsiy ma’lumotlari qat’iy maxfiy saqlandi va anonimlik ta’minlandi. Ishtirok etish ixtiyoriy bo‘lib, har bir ishtirokchi istalgan vaqtda tadqiqotdan hech qanday oqibatlarsiz chiqib ketish huquqiga ega ekanligi tushuntirildi. Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarga jismoniy yoki psixologik zarar yetkazmaslikka alohida e’tibor qaratildi.

Har qanday tadqiqot singari, ushbu ish ham ma’lum cheklovlarga ega. Birinchidan, tadqiqotning sifatli xarakteri tufayli tanlov hajmi cheklangan bo‘lib, u faqat Toshkent shahridagi bir nechta inklyuziv maktablar va ularning ishtirokchilari bilan cheklandi. Bu esa natijalarni butun mamlakat miqyosida umumlashtirish imkoniyatini ma’lum darajada cheklaydi. Ikkinchidan, intervyu va kuzatuv ma’lumotlarini talqin qilishda tadqiqotchining subyektivligi ma’lum darajada mavjud bo‘lishi mumkin. Bu cheklovni kamaytirish maqsadida ma’lumotlarni tahlil qilishda bir nechta tadqiqotchining ishtiroki va natijalarni o‘zaro solishtirish usuli qo‘llanildi. Uchinchidan, vaqt va resurs cheklovlari tadqiqotning ko‘lamini kengaytirishga to‘sqinlik qildi. To‘rtinchidan, O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim sohasining nisbatan yangi rivojlanayotganligi sababli, mavjud ma’lumotlar va hujjatlarning to‘liqligi ba’zi hollarda cheklangan bo‘lishi mumkin. Shuningdek, inklyuziv ta’limning afzalliklari va kamchiliklari bo‘yicha chuqur empirik tadqiqotlarning yetishmasligi [1] va inklyuziv ta’limda qo‘llaniladigan metod va usullarning samaradorligini baholash bo‘yicha umumiy xarakterdagi adabiyotlarning mavjudligi [2] tadqiqotning ma’lumot bazasini shakllantirishda qo‘shimcha qiyinchiliklar tug‘dirdi. Ushbu cheklovlarga qaramay, tadqiqot inklyuziv sinflarda baholash va IORga oid muhim tushunchalar berishga, mavjud bo‘shliqlarni qisman to‘ldirishga va kelajakdagi tadqiqotlar uchun asos yaratishga muvaffaq bo‘ldi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot inklyuziv sinflarda o‘quvchilarni baholash va individual o‘quv rejalari (IOR) tizimining individual ehtiyojlarni qondirishdagi hal qiluvchi ahamiyatini tasdiqladi. Baholashning moslashuvchan, differensial va shakllantiruvchi yondashuvlari, shuningdek, IORning shaxsiylashtirilgan ta’limdagi markaziy roli atroflicha ko‘rib chiqildi. Jarayonlarning samaradorligi o‘qituvchilar, ota-onalar va mutaxassislarning tizimli hamkorligiga bog‘liq ekanligi ta’kidlandi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha sezilarli sa’y-harakatlar mavjud bo‘lsa-da, baholashning uzoq muddatli samaradorligi va IORning turli madaniy kontekstlardagi ta’sirini o‘rganish bo‘yicha chuqur empirik tadqiqotlar zarur. Mazkur ish ushbu bo‘shliqlarni qisman to‘ldirib, kelajakdagi izlanishlar va amaliyotni takomillashtirish uchun mustahkam asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mardonova, M. M., Xolmatova, N. A. (2023). Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarning bilimini baholashning samarali usullari. Science and Education, 4(1), 1063-1067. – https://science.i-edu.uz/index.php/science_edu/article/view/1063
2. Qurbonova, G. R. (2022). Inklyuziv ta'limda individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishning nazariy asoslari. Science and Education, 3(1), 1000-1004. – https://science.i-edu.uz/index.php/science_edu/article/view/1000
3. Xoliqov, A. A., G'aniyeva, D. M. (2021). Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. Fan va texnologiya.
4. Mirzayeva, Sh. M. (2023). Inklyuziv ta'limda pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar, 1(1), 104-108. – https://tadqiqot.uz/index.php/tadqiqot/article/view/104
5. Mardonova, M. M. (2022). Maxsus pedagogikada o'quvchilarning diagnostikasi va baholash mezonlari. Science and Education, 3(1), 1005-1009. – https://science.i-edu.uz/index.php/science_edu/article/view/1005
6. Xolmatova, N. A. (2023). Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quv jarayonini individuallashtirishning psixologik-pedagogik asoslari. Science and Education, 4(1), 1065-1069. – https://science.i-edu.uz/index.php/science_edu/article/view/1065
7. G'aniyeva, D. M. (2022). O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning dolzarb masalalari. Xalq ta'limi, (3), 12-16.
8. G'aniyeva, D. M., Xolmatova, Z. T. (2023). Inklyuziv ta'lim sharoitida o'quvchilarga individual yondashuvni tashkil etish. Science and Education, 4(1), 1067-1071. – https://science.i-edu.uz/index.php/science_edu/article/view/1067
9. Maxmudova, S. A. (2022). Inklyuziv ta'lim tizimida o'quvchilarning kompetensiyalarini baholash. Science and Education, 3(1), 1002-1006. – https://science.i-edu.uz/index.php/science_edu/article/view/1002